

Εικόνες από τη χαμένη Σαλονίκη του Λεών Σιακή

Αποσπάσματα

ΚΩΣΤΑΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ

«ΣΤΑ 1898, η τουρκική σημαία κυμάτιζε ακόμη πάνω από τη Σαλονίκη. Το σπίτι μας, αυτό στο οποίο γεννηθήκαμε οι δύο αδελφές μου κι εγώ, απείχε μόνο λίγα λεπτά από το Κονάκι, που βρισκόταν στη γωνιά του Σαμπρής Πασά Ντζαντεσί κι ενός ανώνυμου σοκακιού που προχωρούσε, σαν το φίδι, μια ανατολικά και μια δυτικά. Το σπίτι έκλεινε από δύο πλευρές τον κήπο, που από τις άλλες δύο τον χώριζαν απ' το δρόμο ψηλοί τοίχοι.

Όπως τα περισσότερα από τα παλιά σπίτια της Σαλονίκης, παρουσίαζε μιαν απροσποίητη, λιτή πρόσοψη στον έξω κόσμο: απλοί ασβετωμένοι τοίχοι, παράθυρα με πράσινα παντζούρια, μια σαγματοειδής στέγη με άνισα κεραμίδια, καφετιά και παλιοκαιρισμένα, κι εδώ κι εκεί μπαλώματα από πράσινα και ασημά βρύα που κατηφόριζαν προς τα γείσα. Ένα μεγάλο εξώστεγο, το σαχισί, που ήταν το μισό σχεδόν του επάνω ορόφου, προεξείχε πάνω από το δρόμο, σαν το κάσαρο ενός αρχαίου γαλιονιού, επιτρέποντας την ανεμπόδιστη θέα προς τις τρεις κατεθύνσεις.

Το κτίριο ανήκε κάποτε σε έναν Τούρκο πασά κι οι χώροι του ήταν έτσι κατασκευασμένοι ώστε να επιτρέπουν τον παραδοσιακό διαχωρισμό ανάμεσα στα γυναικεία διαμερίσματα, το χαρεμλίκι, που βρισκόνταν στον επάνω όροφο και τα ανδρικά που ήταν στον κάτω. Οι δύο όροφοι διέθεταν τις ίδιες σχεδόν ευκολίες, έχοντας ο καθένας το καθιστικό του, τα υπνοδωμάτια του και τη δική του κουζίνα. Όμως, ο επάνω όροφος έγινε ο καθημερινός μας χώρος, καθώς οι δύο συγγεντρώνονταν οι δραστηριότητες του σπιτιού. Εδώ μαγειρεύαμε, εδώ τρώγαμε κι εδώ δεχόμασταν επισκέψεις.

Οι δύο αντίποδες τάσεις που έμελλε να αφήσουν ένα ανεξίτηλο σημάδι στη ζωή μου προωνίζονταν από το μείγμα Ανατολής και Δύσης που χαρακτήριζε την επίπλωση του σπιτιού. Και πουθενά άλλου αυτές οι δύο δεν συναντιόνταν με τόσο καταφανή αναπαραστάσεις, όσο στο καθιστικό του επάνω ορόφου, το βαρναντάδο, όπου και αγκιστροκοιτάζονταν χωρίς άνεση. Η μία άκρη του ασυνήθιστου μεγάλου δωματίου ήταν ευδιάκριτα δυτική. Το μεγάλο τραπέζι από ξύλο καρυδιάς, οι καναπέδες και οι πολυθρόνες που ήταν ταπεινωμένα με γούστο, η κονσόλα με την επίχρυση κορνίζα γύρω από τον καθρέφτη της και το ρολόι του παππού με την περίτεχνη ξυλογλυπτική του θα μπορούσαν να στόλιζαν ένα με γούστο διαμορφωμένο σαλόνι στη Βιέννη ή το Παρίσι, όπου και η επίπλωση είχε φτιαχτεί. Η άλλη άκρη ήταν σχεδόν γυμνή στην απλότητά της. Δίπλα στον τοίχο ήταν τοποθετημένα δύο χαμηλά, φαρδιά ντιβάνια, φορτωμένα με ένα πλήθος από πουπουλένια μαξιλάρια φανταχτερών χρωματισμών. Αυτή η πλευρά, με την υπογραμμισμένη ηδονική ανατολίτικη άνεση, τραβούσε ενστικτωδώς την οικογενειακή ανατολίτικη άνεση, τραβούσε η μητέρα με το κέντημά της. Εδώ ερχόταν η γιαγιά μου, η Πλάτα, να καθήσει για λίγο και να στρίψει ένα λεπτό τσιγάρο. Κι εδώ ερχόταν επίσης ο γείτονας

που σταματούσε για μια κουβέντα.

Σπάνια χρησιμοποιούσαμε το όμορφο αλλά άκαμπτο σαλόνι στη βόρεια πλευρά του σπιτιού. Δεν θυμάμαι ποτέ τα παντζούρια του ανοιχτά ή τα καλύμματα των επίπλων βγαλμένα. Οι βαριές δαμασκηνές κουρτίνες στα παράθυρά του ήταν πάντα τραβηγμένες και το βαρύ ρολόι της κονσόλας είχε πιθανόν σταματήσει να χτυπά προτού γεννηθώ».

Έτσι περιγράφει το σπίτι στο οποίο γεννήθηκε και πέρασε τα πρώτα παιδικά του χρόνια ο Σαλονικιός σεφάρδι Εβραίος Λεών Σιακή, συγγραφέας του αυτοβιογραφικού αφηγήματος *Farewell to Salonica*, που εκδίδεται στη Νέα Υόρκη στα 1946*.

Ο Λεών Σιακή γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1894. Παππούς της μητέρας του ήταν ο αρχιραβίνος Ραφαέλ Ασσέρ Κόβο, ενώ προπάππος του πατέρα του πατέρα του ήταν κάποιος Χαρεμπί Σαλαμονάτσι, που άφησε με την οικογένεια του το Γενί Σεχίρ (Λάρισα) στις παραμονές της Επανάστασης του 1821 κι εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου, αφού διετέλεσε φοροεισπράκτορας, ίδρυσε την οικογενειακή επιχείρηση των Σιακιδών, που ήταν το χονδρεμπόριο των σιτηρών.

Ο μικρός Λεών συνοδεύει συχνά τον παππού και τον πατέρα του στο γραφείο της επιχείρησης, στη γειτονιά της Ίστιρας.

«Η Ίστιρα ήταν κάτι παραπάνω από μια εμπορική γειτονιά. Ήταν ένας θεσμός, το στρατηγείο της εμπορικής αριστοκρατίας, με παράδοσεις και αυστηρό κώδικα συμπεριφοράς. Δεν έμπαινες εκεί: εκεί γεννιόσουν και μεγάλωνες. Δεν αρκούσαν τα πλούτη για να ιδρυθεί ένα γραφείο σ' ένα από τα αρχαία, σκονισμένα της κτίρια. Στους ανώνυμους δρόμους της, που ήταν στενοί και στριφογυριστοί, βηματίζουν μόνον οι έμποροι, οι χρηματιστές, οι αμαξάδες και οι χαμάληδες, αυτά τα ανθρώπινα θηρία των φορτίων της Ανατολής.

Στο γραφείο έρχονταν καθημερινά επισκέπτες, τόσο ετερογενείς και πολυγλωσσικοί όσο και η Μακεδονία ή ίδια: Τούρκοι μπέηδες, Αλβανοί από το Μοναστήρι, ελληνίζοντες Κουτσόβλαχοι από τις Σέρρες, Βούλγαροι από το Κιλίκι, Έλληνες από τη Δράμα και ντόπιοι Ισπανοεβραίοι.

Πελάτες και φίλοι πήγαιναν και έρχονταν, φέρνοντας στο μικρό, γεμάτο καπνό γραφείο, τις εμπορικές τους προσφορές ή τα προσωπικά τους προβλήματα.

Το παζάρεμα ήταν μια ευγενική τέχνη που όλοι απολάμβαναν. Ήταν ένα παιχνίδι που παιζόταν με τρόπο φιλικό, πίνοντας καφέ και στρίβοντας τσιγάρα με αρωματικό καπνό απ' την Καβάλα. Την προσφορά συνόδευε η αντιπροσφορά. Η τιμή τραμπολιζόταν για πολύ, προτού κλείσει μια συμφωνία [...] Τη συμφωνία τη σφράγι-

* Leon Sciak, *Farewell to Salonica, Portrait of an Era*, Current Books, Inc. A.A. Wyn Publisher, Νέα Υόρκη 1946.

ζαν με μια χειραγία. Κανείς δεν σκεφτόταν να υπογράψει συμβόλαιο ή κάποιο άλλο έγγραφο. Δεν αρκούσε ο λόγος κάποιου; Ήταν προσβλητικό να ζητήσεις από έναν τσελεμπή να τον υποστηρίξει μ' ένα κομμάτι χαρτί. Ποιος θα ήταν τόσο άτιμος ώστε να μην κρατήσει το λόγο του; Άλλωστε, αυτό θα ισοδυναμούσε με την εμπορική και κοινωνική αυτοκτονία του».

Σημαντικές αλλαγές συμβαίνουν στην καθημερινή ζωή των κατοίκων της πόλης στα πρώτα παιδικά χρόνια του συγγραφέα. Η πόλη συνδέεται σιδηροδρομικά με την πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1896), ο τρόπος της ύδρευσης και του φωτισμού των κατοίκων, των ευτόρων τουλάχιστον, εκσυγχρονίζεται.

«Τι δώρο ήταν κι αυτός ο σιδηρόδρομος. Μέχρι τώρα ο παππούς ταξίδευε με τ' άλογο. Δυσκολευόταν να καλύψει τα σαράντα χιλιόμετρα που απείχε η Σαλονίκη απ' το Κιλκίς σε υποφερότο χρόνο, καθώς έπρεπε να ακολουθήσει δρόμους που κατέβαιναν απότομες ρεματιές, αβαθή ποτάμια και ρέματα, μόνο και μόνο για να ξανασκαρφαλώσουν σε πετρώδεις όχθες, δρόμους μοναχικούς που γίνονταν αδιάβατοι με τις ανοιξιάτικες βροχές. Και τώρα μπορούσε να καλύψει αυτή την απόσταση σε λίγο περισσότερο από μια ώρα, που την περνούσε στο πολυτελές βαγόνι της πρώτης θέσης. Τι θαύμα ήταν αυτό που οι “Φράγκοι”, οι Δυτικοί, έφεραν στην επαρχία μας.

Οι χωρικοί ακόμη φοβούνταν το ατσάλινο θηρίο που, αγκομαχώντας και σφυρίζοντας διαπεραστικά, διέσχισε βιαστικά τις μέχρι χθες ήσυχες πεδιάδες. Έρχονταν με τα γαϊδουράκια τους από τα μακρινά χωριουδάκια τους ως το Σαρίδöl (Κιλκίς) και περιμεναν ώρες για να δουν το θαύμα. Ο Ιμπός Αγά, που ζούσε στο Σαρίδöl, και δύο φορές τη μέρα έπαιρνε το ρόλο του σταθμάρχη, είχε γίνει ξαφνικά διάσημος. Θεωρούνταν ο ειδικός που είχε αποκτήσει τις μαγικές ικανότητες των Φράγκων. Έχοντας συνείδηση της σπουδαιότητάς του, πήγαινε από παρέα σε παρέα, εξηγώντας και φωτίζοντας τα μυστήρια του “σεμέν ντε φερ”. Ξαφνικά, τους κατελάμβανε μια γενική ανησυχία. “Α, να το έρχεται!” “Τώρα περνά μπροστά από το λιβάδι του Χατζή-Μεχμέτ”. Άλλοι προτού προλάβουν να πουν περισσότερα, το τέρας που ροχάλιζε είχε σταματήσει μπροστά τους, ο σπάνιος ταξιδιώτης είχε αποβιβαστεί, ο σταθμάρχης είχε σφυρίξει, είχε φωνάξει ταμάμ –έτομο– κι εκείνο είχε ήδη εξαφανιστεί πίσω από τη στροφή. Ήταν απογοητευμένοι. “Ατζίλε νε;” ρωτούσαν ο ένας τον άλλον. “Γιατί βιαζόταν τόσο; Δεν μπορούσε να περιμένει λίγο το τραίνο του διαβόλου;”.

[...] Ε, λοιπόν, οι καιροί είχαν αλλάξει. Πριν από ένα χρόνο δεν ήταν που οι υπηρέτριες έτρεχαν να γεμίσουν τη στάμνα στη δημόσια βρύση; Και τώρα, το μόνο που χρειαζόταν να κάνεις ήταν να ανοίξεις τη βρύση και νά σου το νερό, εκεί στο νιπτήρα της κουζίνας σου. Ήταν βέβαια ακόμη μια πολύ ακριβή πολυτέλεια που δεν μπορούσε να αποκτήσει ο καθένας. Για τα πιάτα και το δεκαπενθήμερο λουτρό της οικογένειας, το νερό που παίρναμε από το πηγάδι και ο κουβάς από δέρμα κατσίκας έκαναν ακόμη καλά τη δουλειά τους. Και τι να πει κανείς για το νέο φως που πρόσφατα είχε έρθει στην πόλη, αυτό το μυστήριο γκάζι που κυλούσε μέσα σε σωλήνες; Έκαμνε τη νύχτα ηλιόλουστη μέρα, αλλά είναι αλήθεια πως κι ο παππούς ήταν αρκετά γενναίος για να βάλει να το εγκαταστήσουν. Λέγαν πως ήταν επικίνδυνο. “Τι άλλο θα εφεύρουν οι Φράγκοι; Να μας δώσει ο Θεός μέρες να το δούμε!”

[...] Ο αιώνας κόντευε να τελειώσει. Η Δύση τρύπωνε ύπουλα, προσπαθώντας να ξεμυαλίσει την Ανατολή με τα θαύματά της. Μόλις που ακουγόταν ακόμη ο ψιθυρός της. Κουνούσε μπροστά στα έκθαμβα μάτια μας τη μαγεία της επιστήμης της και το θαύμα των εφευρέσεών της. Παίρναμε μιαν ιδέα από την εξυπνάδα της και ακούγαμε το τραγούδι των σειρήνων της. Σαν χωρικοί σε γεύμα επίσημο, νιώθαμε πως οι τρόποι μας ήταν ταπεινοί και αδέξιοι.

Αλλά κι αόριστα αισθανόμασταν την ψύχρα της λάμπης της και το τίμημα του κόρτε που μας έκαμνε. Στριμωγμένοι, τυλίγαμε σφιχτότερα τις διπλές από τις υφασμένες στο σπίτι κάπες μας γύρω από τους ώμους μας, απολαμβάνοντας τη ζεστασιά και την απαλότητά τους και βρίσκοντάς τες καλές».

Στις αρχές του αιώνα η οικογένεια μετακομίζει στην περιοχή του Καζαντίλάρ (Παναγία Χαλκαίων). Ο μικρός Λεών εντυπωσιάζεται από το μαγικό κόσμο της κοντινής πλατείας.

«Το Ουν Καπάν, η αλευραγορά, δεν ήταν μακριά από το καινούργιο μας σπίτι στο Καζαντίλάρ. Έμπαινες σ' αυτό από την οδό του Βαρδάρη ή από ένα λαβύρινθο από κουραστικά στενά, δίχως πλακόστρωτο, όπου έβλεπαν σπίτια με μέτρια εμφάνιση. Αυτοί οι δρόμοι ήταν πολύ ήσυχοι, αφού η στενότητα και οι ιδιότροπες στρώφές τους αποθάρρυναν τη διάβαση κάρων και αμαξιών.

[...] Στο καπάνι έμπαινες απρόσμενα. Εμφανιζόταν μπροστά σου ξαφνικά, καθώς έστριβες τη γωνιά του σπιτιού που έμοιαζε να

κρύβει τη θέα. Ενωθες πάντα κάποια έκπληξη και νόμιζες πως έκαμες μιαν απροσδόκητη ανακάλυψη καθώς βυθιζόσουν στη θορυβώδη πλατεία. Κυκλωμένη από παλιά κτίρια κι ερειπωμένες παράγκες, ήταν ένας πολιόσχολος και γεμάτος κόσμο τόπος.

Εδώ ερχόταν ο Βλάχος βοσκός από τους λόφους να πουλήσει τα αρνιά του. Σ' αυτήν τη πλατεία οι χωρικοί φέρναν τα μουλάρια τους φορτωμένα με ασβέστη από τα καμίνια του Κίρες Κόυ (Ασβεστοχώρι), κι ο νοικοκύρης της γειτονιάς, που τον ακολουθούσε ο χαμάλης με τα μεγάλα καλάθια, ψωνίζει τα τρόφιμα και τ' άλλα είδη που είχε ανάγκη. Γιατί το καπάνι, που κάποτε ήταν αποκλειστικά αλευραγορά, είχε σταδιακά μετατραπεί σε λαϊκή αγορά, όπου προσφερόταν κάθε αγαθό. Τσίγκινα και πήλινα σκεύη, ρύζι και φακές, ζωντανές κότες και πρόβατα, εμπριμέ και βαμβακερά υφάσματα, αχινόι και σουπιές ήταν στοιβαγμένα σε τσουβάλια που ήταν απλωμένα πάνω στο καλντερίμι ή βρίσκονταν μέσα σε κοφίνια και πάνω σε πάγκους».

Στο σπίτι αυτό θα γνωρίσει τον περιοδικό επισκέπτη της Θεσσαλονίκης, το σεισμό.

«Το τρομακτικό φαινόμενο συνέβη ένα πρωινό στις αρχές του Ιουλίου του 1902. Έλεγα στον πατέρα μου για το παγκάκι που έφτιαχνα και τη βοήθεια που μου έδινε ο Μουράτ, όταν το σπίτι άρχισε να τρέμει και το πάτωμα του σαλονιού μας να κουνιέται κάτω από τα πόδια μας. Κοίταξα τον πατέρα μου έντρομος. “Μη φοβάσαι”, μου φώναξε. “Μείνε εκεί που είσαι. Θα περάσει, γρήγορα” [...] Από το ανοικτό παράθυρο έβλεπα τη στέγη του απέναντι σπιτιού να πη-

γαίνει μπρος πίσω σαν να προσπαθούσε να την ξεριζώσει ένα γιγάντιο χέρι [...] Μια βοή σηκώθηκε από την πόλη, μια διαπεραστική βοή που τη συνθέταν οι κραυγές των τρομαγμένων ανθρώπων, τα αλλόκοτα ουρλιαχτά των σκυλιών, το θρυμματίσμα των γυαλιών και των κεραμιδιών· μια βοή που ερχόταν μαζί με το βαθύ, χαμηλό μουγκρητό, την κραυγή της ίδιας της συστρεφόμενης γης. Μια λεπτή, σαν το φίδι, ρωγμή εμφανίστηκε στον τοίχο, ελίχθηκε γρήγορα μέχρι το πάτωμα, πλάτυνε, και ο σοβάς κομματιάστηκε και κατέρρευσε. Άκουγα τις αδελφές μου να κλαίνε και τη μητέρα μου που προσπαθούσε να τις παρηγορήσει. [...] Επιτέλους, με μια τελική

σάλι της. [...] Από το δρόμο ερχόταν ο θόρυβος από τροχούς και η Σαρίκα τράβηξε τις κουρτίνες. Έριξε μια ματιά και τραβήχτηκε γρήγορα πίσω. Ήταν ένα δίτροχο κάρο, από εκείνα που κανονικά τα χρησιμοποιούσαν για να μεταφέρουν την άμμο για τη λάσπη των οικοδομών. Ανθρώπινα πτώματα ήταν στοιβαγμένα και σκεπασμένα πρόχειρα με λίγα τσουβάλια. Στο πλάι του κάρου, ένα χέρι τριβόταν πάνω στο μεγάλο τροχό, ενώ κάτω από ένα τσουβάλι ξεπρόβαλε ένα πόδι με καφετί παπούτσι που κρεμόταν από την πισινή σανίδα του κάρου».

Το πρώτο σχολείο στο οποίο πηγαίνει ο Σιακή είναι το σχολείο

δόνηση, τέλειωσαν όλα, και πέτρες και ξύλα ακινητοποιήθηκαν ξανά. Μια ξαφνική σιωπή ακολούθησε, μια σιωπή που στην κενότητα της ήταν πιο φοβερή από το σαματά που προηγήθηκε».

Κι από το παράθυρο του σπιτιού αυτού πάλι, ο Λεών θα δει σκηνές από τα επεισόδια που ακολούθησαν την ανατίναξη της Οθωμανικής Τράπεζας από την αναρχική ομάδα «Πλήρωμα», το δειλινό της 28ης Απριλίου του 1903.

«Ξαφνικά ο αντίλαλος μιας δυνατής έκρηξης, την οποία σχεδόν αμέσως ακολούθησε μια τρομακτική ανατίναξη που ταρακούνησε το σπίτι και έκανε τα τζάμια να τρίζουν, διαδόθηκε σ' όλη την πόλη. Ο δρόμος βυθίστηκε στο σκοτάδι καθώς οι γκαζόλαμπες σβήσαν [...] Ήταν μια νύχτα τρόμου» [...] ποδοβολητά πεζικάριων που διάβαιναν γοργά· άμαξες που τρέχαν με εκκωφαντικό θόρυβο, με τους αμαξάδες τους να πλαταγίζουν τα μαστίγια τους και να παραινούν τα άλογά τους· διαταγές και φωνές και βρισιές· κρότοι από τοίφεκιές που μια μάκραιναν και μια πλησίαζαν – ένας εφιάλτης από τον οποίο έμοιαζε πως δεν θα ξυπνήσουμε ποτέ.

Επιτέλους, το ασθενικό φως της αυγής ήρθε και σηκώθηκα από το κρεβάτι μου. Στο παράθυρο καθόταν η Σαρίκα τυλιγμένη στο

του Σαλώμ, που η κύρια είσοδος του βρίσκεται στο Ουν Κατάν, στη νοτιοδυτική πλευρά του.

«Σ' αυτό το σκηνικό που συνέθεταν τα μαγαζιά και τα παλιά κτίρια, στη νοτιοδυτική γωνιά της πλατείας, όπου στριφογύριζε το ετερόκλητο πλήθος και οι αγορές του, τα παζάρια του και οι διαφωνίες του συγχωνεύονταν σ' έναν αδιάκοπο βόμβο, βρισκόταν η κύρια είσοδος του σχολείου του Σαλώμ.

[...] Σ' άλλα σχολεία, εκείνη την εποχή χρησιμοποιούσαν ακόμη ποδοπέδες για την τιμωρία των παιδιών που δεν τηρούσαν τους σχολικούς κανόνες. Δύο αρθρωτοί δακτύλιοι, που συνδέονταν με μια σιδερένια ράβδο, κλείδωναν γύρω από τους αστραγάλους του άτακτου και μέναν εκεί για κάποια ώρα. Το σχολείο του Σαλώμ είχε πιο σύγχρονες ιδέες κι είχε εγκαταλείψει τη σωματική τιμωρία πολλά χρόνια πριν γραφτώ εκεί. Αντί γι' αυτήν, ο άτακτος έπρεπε να γράψει το παράπτωμά του τόσες φορές όσες του όριζε ο δάσκαλός του.

“Σουλεμά, μιλούσες με τον διπλανό σου όλη την ώρα”, έλεγε ο κομπός δάσκαλος της αριθμητικής. “100 φορές «Είμαι φλύαρος», ως αύριο”. Αλλά ο άτυχος Σουλεμά δεν ήταν αναγκασμένος να το

γράφει μόνος του. Οι αμαρτίες και οι εξομολογήσεις ήταν τυπικές όσο και οι φόρμουλες, “Δεν διάβασα”, “Ήμουν αναιδής”, “Άρρηστο στο σχολείο” ήταν τα συνήθη παραπτώματα, και τα παιδιά με επιχειρηματικό πνεύμα είχαν έτοιμο στοκ με τέτοιες τιμωρίες που τις πουλούσαν κατά εκατοντάδες στην τρέχουσα τιμή της αγοράς».

Στη συνέχεια πηγαίνει στο *Petit Lycée Français*, όπου, όχι μόνον γοητεύεται από τους Γάλλους κλασικούς και εντυπωσιάζεται από τα μαθηματικά, αλλά και για πρώτη φορά γνωρίζει από κοντά και τις άλλες εθνότητες που κατοικούν στη Θεσσαλονίκη.

«Το *Petit Lycée Français* άνοιξε τις πύλες του στα 1904. Λειτουργούσε στον κάτω όροφο ενός μικρού κτιρίου στην Καμπανία, στ’ ανατολικά της πόλης.

Η ομάδα των παιδιών που αποτέλεσαν τις δύο πρώτες τάξεις ήταν μια καλή διατομή του ετερογενούς πληθυσμού της Σαλονίκης. Η χαμηλότερη βαθμίδα, όπου και με κατέταξαν, αποτελούνταν από τρεις Γάλλους, έναν Έλληνα, τέσσερις Ισπανοεβραίους, έναν Ντονμέ, έναν Αρμένι, έναν Τούρκο κι έναν Μαυροβούνιο που ήρθε κατεπειγόντως από το Cetinje για να σπουδάσει εκεί.

Αν και όλοι μιλούσαμε γαλλικά με ευκολία, προερχόμεσταν από κοινοτικά σχολεία ή ιδιωτικούς δασκάλους και κανείς μας δεν είχε περισσότερη από τυπική επαφή με παιδιά από εθνότητα διαφορετική από τη δική του. Εδώ για πρώτη φορά, καθισμένα πλάι-πλάι στα καινούργια θρανία, βλέποντας τον πίνακα που στηριζόταν σε τρίποδα, ακούγαμε τον M. Thierry, τον κοκκινοπρόσωπο, γαλανομάτη, ξανθομούστακο διευθυντή να μας εξηγεί το πρόγραμμα των μαθημάτων μας.

Ήταν μια αξέχαστη εμπειρία. [...] Το πραγματικό ενδιαφέρον του M. Thierry, του καθηγητή μας των γαλλικών και αργότερα των λατινικών, έλυνε τη γλώσσα και των πιο ντροπαλών και δισταχτικών ανάμεσά μας. Σύντομα, ο Τούρκος Μεχμέτ προσφερόταν να μας εξηγήσει τα έθιμα του Κουρμπάν Μπαϊράμ, της εορτής που ακολουθεί το Ραμαζάν· ο Γιοβάνοβιτς, συγγενής του βασιλιά του Μαυροβουνίου, μας μιλούσε ελεύθερα για το λαό του και τα βουνά της πατρίδας του· κι όταν ο Ιβάν, ο γιος του πρόξενου, μας είπε πως γιορτάζαν την Ανάσταση στο σπίτι τους, ανακαλύψαμε μαζί με τον Παπαδόπουλο ότι οι Έλληνες και οι Σέρβοι είχαν πολλά κοινά έθιμα».

Τα χρόνια εκείνα οι εθνικοί ανταγωνισμοί κορυφώνονται, οι Νεότουρκοι προετοιμάζουν την επανάστασή τους και, όπως διαπιστώνουν οι ιστορικοί, στην πόλη ξεσπά μια «επιδημία λεσμών» που συχνά είναι μαζικοί φορείς τεκτονικών στοών. Σε μια απ’ αυτές τις στοές, που είναι παράνομες, μπαίνει κι ο πατέρας των Λεών και οι βραδινές του συνήθειες αλλάζουν.

«Όσο μπορώ να θυμηθώ, ο πατέρας μου πήγαινε για ύπνο το βράδυ με την ακρίβεια ρολογιού. Είτε έρχονταν γείτονες να μας επισκεφθούν είτε είμασταν μόνοι μας, αποσυρόταν νωρίς. Μόνον σπανίως, όταν κάποιος θίασος έπαιζε στο Θέατρο Εδέμ, μπορούσε να πειστεί να βγει μετά το δείπνο και να μείνει άγρυπνος ως αργά [...] Τότε, ξαφνικά, πριν δυο χρόνια, άρχισε να δικαιολογείται αμέσως μετά το δείπνο, κάποιες νύχτες της βδομάδας και να φεύγει για μυστηριώδεις συναντήσεις από τις οποίες επέστρεφε πολλή ώρα αφότου εγώ είχα πάει στο κρεβάτι.

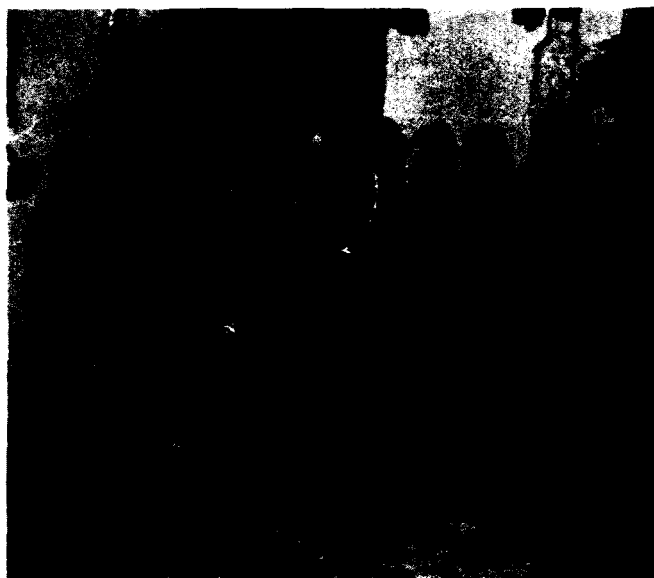
Τελείως τυχαία –ξέχασε ένα βιβλίο στο κομοδίνο του– ανακάλυψα το λόγο αυτής της ριζικής αλλαγής στην καθημερινή του ρουτίνα. Είχε γίνει μασόνος.

[...] Εκείνη τη χρονιά, ο ανύποπτος επισκέπτης της Σαλονίκης θα έβρισκε μιαν ήσυχη, ευχάριστη πόλη, που οι καλόκαρδοι κάτοικοί της κοιτάζαν τη δουλειά τους με μια χαλαρή αδιαφορία. Αργόσχολα πλήθη περπατούσαν στην οδό Σαμπρή Πασά, σταματώντας μπροστά στις βιτρίνες των μαγαζιών, που ήταν καλά εφοδιασμένα, για να εκτιμήσουν τα εμπορεύματα που εκτίθεντο. Δίπλα

τους περνούσαν άμαξες, αξιωματικοί καθάλα στα όμορφα φαριά τους, η σφυρίχτρα του τραμ σφύριζε δυνατά και, συχνά, οι πλανόδιοι πωλητές διαλαλούσαν τηνπραμάτεια τους και πιεστικοί ζητιάνοι σε ακολουθούσαν με απλωμένα χέρια, απαριθμώντας με δυνατή φωνή τα κακά που τους είχαν βρει.

Το βραδάκι, πιθανόν να έπρεπε να ψάξει αρκετά για να βρει ένα ελεύθερο τραπέζι μπροστά στα καφενεία, όπου ο θορυβώδης συνωστισμός πλημμυρίζοντας τα πεζοδρόμια έμπαινε στο δρόμο. Αλλά θα έβρισκε να καθήσει τελικά, και κατεβάζοντας με μεγάλες γουλιές τη μπύρα του και τοιμπώντας το μεζελίκι που θα του έφερνε ο πολυάσχολος σερβιτόρος, δεν θα μπορούσε παρά να εκπλαγεί από την ηρεμία των ανθρώπων που έμοιαζε να μην τους απασχολεί τίποτε στον κόσμο.

Οι αντιμαχόμενες εθνικιστικές φιλοδοξίες, τα μίση και η έλλειψη εμπιστοσύνης, η κατασκοπία και η αντικατασκοπία, η αυξανόμενη δυσανεμία των στρατευμάτων που είχαν να πληρωθούν

καιρό, η όλο και μεγαλύτερη ανησυχία των εμπόρων που η δουλειά τους είχε ελαττωθεί, η τέλεια εξασθλίωση των χωρικών στα μακρινά χωριά που κακοποιούνταν από αντίπαλες ομάδες, η κυριολεκτική αναρχία που επικρατούσε στα ορεινά, δεν θα έπεφταν στην αντίληψη του επισκέπτη αυτού. Τίποτα δεν πρόδιδε τη διάθεση των ανθρώπων και κανένα εξωτερικό σημάδι δεν έδειχνε την καταιγίδα που πλησίαζε.

Όμως, η Ίστιρα ήταν ο σφυγμός της χώρας. Το αίμα της κυκλοφορούσε στα στενά, σκονισμένα δρομάκια αυτής της γειτονιάς. Και η Ίστιρα είχε χάσει την ορμή των περασμένων χρόνων. Οι αποθήκες της, που ήταν κάποτε υπερφορτωμένες, ήταν μισοάδειες και επιζούσε χωρίς καρδιά κι ελπίδα. Ο χωρικός, που η εργασία του τροφοδοτούσε τις σιταποθήκες και δημιουργούσε τα πλούτη της, ήταν απελπισμένος. Είχε δει τους συγγενείς του νεκρούς στα χωράφια και τη σοδειά του να καίγεται και να γίνεται καπνός και δεν είχε ξανασπείρει».

Ο πατέρας του Σιακή αποφασίζει να ανοίξει ένα γραφείο στις ΗΠΑ και να αρχίσει από εκεί την εισαγωγή προϊόντων που μέχρι τότε εισάγονταν από την Αυστρία. Η οικογένειά του τον ακολουθεί εκεί και μένει στην Νέα Υόρκη ένα χρόνο. Στη Θεσσαλονίκη επιστρέφουν με μεγάλη χαρά μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων και εγκαθίστανται στη νέα τους κατοικία στην Καμπανία.

«Καθώς το μικρό ατμόπλοιο στο οποίο επιβιβαστήκαμε στον Πειραιά έστριψε το Büyük Karaburun μέσα σε μια λουλακί ήσυχη θά-

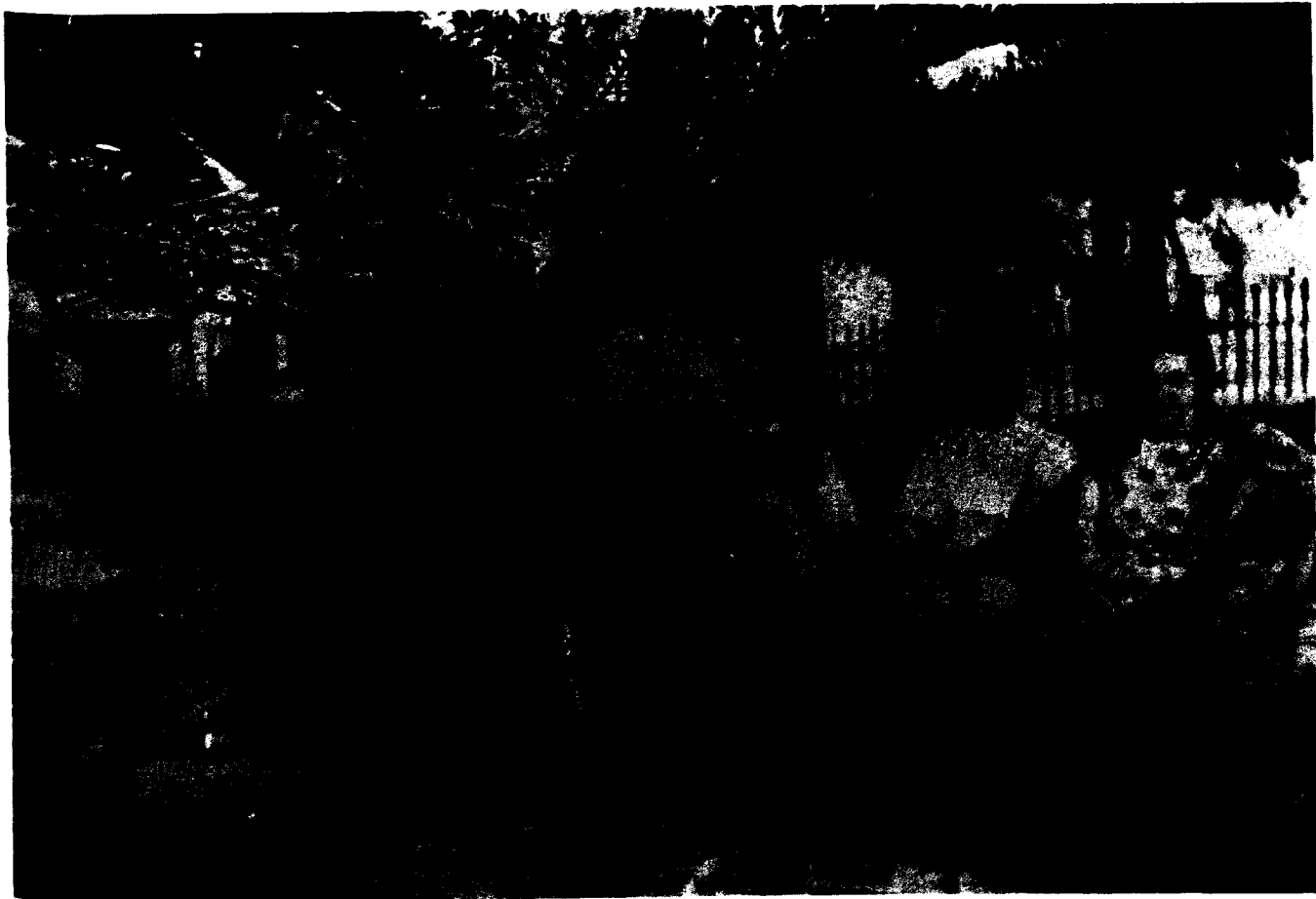
λασσα, η Σαλονίκη που αφήσαμε πριν ένα χρόνο, η Σαλονίκη, επιβλητική και όμορφη, εμφανίστηκε ξαφνικά σαν μια λευκή πινελιά στην επιφάνεια του λόφου στο βόρειο ορίζοντα.

Σιωπηλοί και με απερίγραπτη συγκίνηση βλέπαμε τα κυματιστά βουνά να ξεδιπλώνονται, ενώ τα βαριά βουνά της Σαλονίκης στα αριστερά ξεθώριαζαν αργά, ώσπου άρχισαν να εμφανίζονται οι οικίες τοποθεσίες της Σαλονίκης.

Να ο Λευκός Πύργος, ξανακτισμένος τέσσερις αιώνες πριν στη θέση ενός παλιότερου οχυρού που είχαν χτίσει Ενετοί μάστορες στην υπηρεσία του Μουράτ του Δεύτερου. Να κι οι λεπτοί μιναρέ-

εξαφανιστεί όταν επιστρέψαμε στη Σαλονίκη. Στους δρόμους, στα γεμάτα κόσμο καφενεία, μπροστά στα τζαμιά, τις εκκλησίες, τις συναγωγές, η ευεξία ανθρώπων που δεν φοβούνταν πια ήταν παντού φανερή. Καθημερινά, κάθε ώρα σχεδόν, υπήρχαν εικαιρίες για ενθουσιώδεις διαδηλώσεις και τραγούδια.

[...] Τη μια, τα πλήθη ζητωκραύγαζαν και έλουζαν με λουλουδια και δώρα τα στρατιωτικά τμήματα που έφειγαν με προορισμό την πρωτεύουσα για να επιτηρούν το παλάτι. Την άλλη, σημαιοστολισμένα καΐκια, που τα έβγαζαν λάγνοι βαρκάρηδες ανοιχτά στον κόλπο, υποδέχονταν πολιτικούς εξόριστους που επέστρεφαν μετά

δες και οι λαμπεροί τρούλοι των αρχαίων ναών, τα τείχη με τις επάλξεις τους που περιέβαλλαν την πόλη, σαν ένα διαμαντένιο διάδημα στο μέτωπό της.

[...] Η Σαλονίκη είχε αλλάξει. Ο ηλεκτρισμός είχε έρθει στην πόλη ενόσω λείπαμε και τώρα φώτιζε τις κεντρικές οδούς, τα δημόσια κτίρια και μερικά σπίτια. Δεν άκουγε πια κανείς τη βραχνή σφυρίχτρα των αμαξιών που τραβούσαν τ' άλογα. Αμερικάνικα τρόλεϊ, που είχαν αντικαταστήσει τα παλιά οχήματα, περνούσαν τώρα κάτω από την αψίδα του Γαλέριου και πάνω από τη σκιά του Λευκού Πύργου στην προκυμαία.

Αλλά η πιο σημαντική αλλαγή είχε συμβεί στη διάθεση των ανθρώπων. Η ξέφρενη χαρά, με την οποία τα νέα για την απόσπαση συνταγματικών δικαιωμάτων από τον τυραννικό Χαμίτ είχαν γίνει δεκτά, δεν συγκρινόταν με καμιά άλλη εκδήλωση αισθημάτων στην ιστορία της χώρας.

Έλληνες, Βούλγαροι, Τούρκοι, Αρμένιοι και Αλβανοί είχαν κυριολεκτικά πέσει ο ένας στην αγκαλιά του άλλου και με δάκρυα χαράς αλληλοαποκαλούνταν "αδελφοί".

[...] Αυτοί η ονειρική ευτυχία των ανθρώπων δεν είχε ακόμη

από πολύχρονη απουσία. Σχολιαρόπαιδα ντυμένα στα άσπρα και στα κόκκινα, σοβαροί έμποροι, μαγαζάτορες και χαμάληδες μαζεύονταν στην προκυμαία, τους καλωσόριζαν εγκάρδια και τους κουβαλούσαν στους ώμους.

Μουσουλμάνοι γοτζίδες και δερβίσηδες περπατούσαν αγκαζέ με ορθόδοξους παπάδες και Εβραίους ραβίνους. Κομιτατζήδες, ακόμη ντυμένοι στα ρούχα του βοινού, κάθονταν στα καφενεία στο ίδιο τραπέζι με αξιωματικούς του τουρκικού στρατού για να πουν ο ένας στην υγεία του άλλου και να γιορτάσουν το πνεύμα της φιλίας και της συντροφικότητας που έφερε η πρόσφατα κερδισμένη ελευθερία».

Ο έφηβος Λεών τελειώνει το Petit Lycée Français και προετοιμάζεται ιδιωτικά για να πάει στο Παρίσι και να παρακολουθήσει την «Classe de Mathématiques Spéciales». Στα μεταξύ, διαβάσει, συζητά, ερωτεύεται, πληττει και ασφινκιά.

«Στα χρόνια που μόλις προηγήθηκαν, τα ανστηρά ήθη της ανατολής, που, ακόμη και ανάμεσα σ' αυτούς που δεν ήταν μουσουλμάνοι, έκαμναν την κοινωνική επαφή ανάμεσα στα άτομα του αντίθετου φύλου σχεδόν αδύνατη, είχαν κάπως χαλαρώσει. Η "ανειθι-

νότητα" της νεότερης γενιάς που είχε εκπαιδευτεί σε δυτικά σχολεία, απορροφώντας με προθυμία τις νεότευκτες ιδέες και τους "χαλαρούς" τρόπους της Δύσης, ξεπερνούσε σιγά σιγά τα παλιά εμπόδια, παρά το πανικόβλητο βλέμμα και τις ταραγμένες εναισθησίες των μεγαλύτερων που συχνά σοκάρονταν από τον "ξεδιάντροπο" συγχρωτισμό.

Α, όχι, πως μπορούσε να ξεχάσει κάποιος τόσο τις κοινωνικές συμβάσεις, ώστε να πάρει το θάρρος να επισκεφτεί μια κοπέλα ή να περπατήσει φανερά στο δρόμο με την αδελφή κάποιου. Αυτό, πράγματι, θα αποτελούσε συμπεριφορά που θα "εξέθετε" πολύ το καλό όνομα της νεαρής κυρίας. Οι απόφοιτοι του Petit Lycée Français ανήκαν τώρα στην Association des Anciens Elèves, το σύλλογο αποφοίτων, και η ευρύχωρη λέσχη τους στην Παράλληλη οδό είχε γίνει κέντρο της μόδας, που οι συχνές του εκδηλώσεις έφερναν τους νέους κοντά χωρίς τη διαμεσολάβηση συνόδων.

Οι προσκλήσεις για τους χορούς της ήταν περιζήτητες, καθώς οι χοροί δημιουργούσαν χαρούμενα και φανταχτερά βραδινά. Ο μπουκφές ήταν πλούσιος, εφοδιασμένος με αναψυκτικά και λιχουδιές, η βιενέζικη ορχήστρα έπαιζε βαλς των Λεχάρ και Στράους με συναίσθημα και η περιοριστική τυπικότητα της αρχής των βραδινών έλιωνε κάτω από την μαγεία τους για να δώσει τη θέση της στην ιλαρότητα της καντριλιάς, στην οποία και οι πιο ντροπαλοί έπαιρναν μέρος χωρίς δισταγμούς.

Αυτή ήταν και η έκταση της σχέσης κάποιου με τον "αξιοληπτή" θηλυκό κόσμο. Τα καφέ-σαντάν, τα μιούζικ-χάλ και κάπου κάπου η θεατρική σκηνή επέτρεπαν μια λιγότερο συμβατική επαφή.

Της μόδας ήταν οι βιενέζικες οπερέτες, "Η εύθυμη χήρα", "Η περιγίπισσα των δολαρίων", "Ο κόμης του Λουξεμβούργου" και οι θίασοι έδιναν πολλές παραστάσεις στη Σαλονίκη. Η Μάγδα Γκράαφ, μια χαριτωμένη, ξανθιά πρωμαντόνα, είχε γίνει το κακομαθημένο ίνδαλμα και κανείς δεν διανοείτο να χάσει την παράστασή της στο Θέατρο του Λευκού Πύργου, όταν επισκεπτόταν την πόλη μας.

Κι έπειτα, τι άλλο να έκαμνες μετά τη δουλειά; Μετά τα απεριτίφ στο καφέ Όλυμπος, τη φανατικά παιγμένη παρτίδα του μιλιάρδου και το δείπνο στη βεράντα της λέσχης, το μακρύ βραδινό

ήταν ακόμη μπροστά σου.

Μπορούσες να πας στον κινηματογράφο, που έπαιζε την τελευταία ταινία της εταιρείας Vitagraph, ή μπορούσες να πας στο Οντεόν, το μιούζικ χάλ στην προκυμαία, για να δεις τα ίδια κουρασμένα πρόσωπα στη σκηνή, το ίδιο κοινό να πλήττει στην πλατεία και να ακούσεις το ίδιο ρεπερτόριο από σκαμπρόζικα τραγούδια».

Τον Οκτώβριο του 1912 ο ελληνικός στρατός μπαίνει στη Θεσσαλονίκη κι ο χαρακτήρας της πόλης σιγά σιγά αλλάζει.

«Ο χειμώνας είχε έρθει. Οι δρόμοι της Σαλονίκης, τώρα ένα στρατόπεδο όπου συναντιόνταν χιλιάδες στρατιώτες, είχαν αλλάξει

όψη. Πράγματι, σπάνιζε πια το χτυπητό κόκκινο φέσι. Με την άφιξη των Ελλήνων, οι πλούσιες τουρκικές οικογένειες είχαν εγκαταλείψει την πόλη. Μάζεψαν βιαστικά ό,τι μπορούσαν και έφυγαν για την Κωνσταντινούπολη ή τη Μικρά Ασία.

Οι αραβικοί χαρακτήρες είχαν εξαφανιστεί από τις βιτρίνες των μαγαζιών και από τις αφίσες που τοιχοκολλούνταν στα γωνιακά σπίτια και οι ελληνικοί είχαν πάρει τη θέση τους. Στις αρχαίες βυζαντινές εκκλησίες, που είχαν πέσει στα χέρια των μουσουλμάνων κατακτητών της Σαλονίκης, φτιάχτηκαν νέα ιερά κι οι ιερές εικόνες αντικατέστησαν τις σουράτες του Κορανίου που διακήρυσσαν πως ένας είναι ο Αλλάχ.

Οι σκόρπιες βιαιοπραγίες εναντίον των μουσουλμάνων και των Εβραίων, στις οποίες επιδόθηκαν ντόπιοι Έλληνες σοβινιστές μετά την κατάληψη της πόλης από τους Έλληνες, είχαν τώρα ξεχαστεί. Η αποφασιστική επέμβαση των καλά εκπαιδευμένων Κρητών αστυνομικών και η άμεση εγκαθίδρυση δημοτικής αρχής κέρδισαν τη λαϊκή εμπιστοσύνη.

Αλλά, ενώ τα παλιά νήματα ξαναμαζεύονταν, ενώ η ζωή ξανάπαιρνε αργά το δρόμο της και νέες προσαρμογές συντελούνταν, μια

καταπιεστική αβεβαιότητα κρεμόταν ακόμη πάνω από την πόλη.

Αυτή η ανασφάλεια, αυτή η αίσθηση πως κι άλλα βάσανα επρόκειτο να έρθουν, είχε να κάνει με το ότι ανάμεσά μας βρισκόνταν δύο στρατοί, που η συνύπαρξή τους αργά ή γρήγορα θα οδηγούσε σε αιματηρή σύγκρουση.

[...] Το αναπόφευκτο συνέβη τη Δευτέρα στις 13 [του μηνός Ιουνίου του 1913]. Προς το μεσημέρι, ακούστηκαν πιστολιές και τουφεκίες μπροστά από ένα κατάστημα στην οδό Βαρδαρίου. Υπήρχαν θύματα.

Τα νέα απλώθηκαν γρήγορα. Ο στρατηγός Καλλάριος έδινε στους Βουλγάρους προθεσμία ως τις επτά το βράδι να εκκενώσουν τη Σαλονίκη.

[...] Μαγαζιά και γραφεία άρχισαν να κλείνουν τις πόρτες τους και οι άνθρωποι να αποσύρονται στη σχετική ασφάλεια του σπιτιού τους. Τα λεωφορεία σταμάτησαν να κυκλοφορούν και δεν έβλεπες πουθενά αμάξια. Ελληνικά στρατιωτικά τμήματα, με τις ξιφολόγχες τους να αστράφτουν στον ήλιο, βάδιζαν με βήμα γοργό κροτάλιζαν όλμοι και τουφέκια· ομάδες Κρητών χωροφυλάκων μέσα στα φαρδιά μαύρα παντελόνια τους στέκονταν με φαινομενική αδιαφορία στις γωνιές των δρόμων· μακριοί αραμπάδες φορτωμένοι απειλητικά τσουβάλια με άμμο περνούσαν με θόρυβο δίπλα μας. Οι άνθρωποι περπατούσαν βιαστικά, με την ανησυχία ζωγραφισμένη στο πρόσωπο. Η Σαλονίκη θα περνούσε μιαν ακόμη δοκιμασία. Ακόμη μια φορά θα έτρεχε αίμα στους δρόμους της. Ο πόλεμος ξανάρχιζε.

[...] Ήμουν στο γραφείο μου κι έγραφα ένα γράμμα σ' ένα αμερικάνικο πανεπιστήμιο όταν άρχισε η μάχη. Ακριβώς στις επτά, μαζί με το άρωμα από το αγιόκλημα και την ευωδιά των ρόδων που ερχόταν από τον κήπο μέσα από τα ανοικτά παράθυρα, ήρθε και το κροτάλισμα των πολυβόλων, οι κρότοι των τουφεκιών και τα μπουμ των βομβών που εκρήγνυνταν. Ο θάνατος και η καταστροφή ήρθαν καθαλά στο απαλό αεράκι του απογέιματος, ανακατωμένα με τη γαλήνη και την ησυχία του κήπου μας.

Η μάχη βάσταξε όλη τη νύχτα».

Στα 1915 ο Λεών Σιακή φεύγει οριστικά από τη Θεσσαλονίκη και εγκαθίσταται στις ΗΠΑ.

«Τριάντα χρόνια πέρασαν από τη μέρα εκείνη που από το κατάστρομα ενός μικρού ιταλικού ατμόπλοιου είδα για τελευταία φορά τη Σαλονίκη. Η εικόνα παραμένει ζωντανή και φρέσκια στο μυαλό μου. Μπορώ ακόμη να δω τον παλπού, χωρίς καπέλο, στην πέτρινη αποβάθρα, λίγο μακρύτερα από τους φίλους και συγγενείς που ήρθαν να με αποχαιρετήσουν. Τα γκριζά μαλλιά του κυμάτιζαν στη φρέσκια αύρα· το δυνατό σκαρί του διαγράφηκε για μια στιγμή απέναντι στο πορφυρό μιας τζαμαρίας που αντανάκλασε τη δύση.

Θυμάμαι με τι θλίψη έβλεπα τους ψηλούς μιναρέδες, τους τρούλους των βυζαντινών εκκλησιών, τις κόκκινες στέγες και τα παλιά τείχη να απομακρύνονται όλο και περισσότερο, μέχρι που τίποτε δεν απέμενε από τη γενέθλια πόλη μου, τίποτε άλλο από ένα λευκό φέγγος στους σκοτεινιασμένους λόφους. Η σκοτεινιά είχε από ώρα καταπιεί εκείνη την τελευταία όψη, αλλά εγώ έμενα εκεί, ακουμπισμένος στην κουρπαστή, έχοντας και τότε ακόμη συνείδηση πως ο πρώτος κόσμος μου είχε πεθάνει. [...] Μια καταπιεστική αβεβαιότητα κρεμόταν πάνω από το μέλλον. Οι περισσότεροι φίλοι μου είχαν ήδη φύγει από τη Σαλονίκη κι άλλοι ετοιμάζονταν να σκορπιστούν στους τέσσερις ανέμους. Η πόλη είχε παρακαμάσει. Στην ενδοχώρα, οι κάποτε πράσινες πεδιάδες ήταν σιωπηλές κι έρημες· τα χωράφια μέναν άσπαρτα και τα χωριουδάκια ήταν ερείπια. Οι χωρικοί που γλύτωσαν το θάνατο είχαν φύγει».

Όλη η οικογένεια, με εξαίρεση τον παππού που μένει για να πεθάνει στον τόπο που γεννήθηκε, μεταναστεύει στις ΗΠΑ και αρχίζει μια νέα ζωή. Το γραφείο στη Θεσσαλονίκη κλείνει· μαθαί-

νουν συχνά νέα από την εγκατεστημένη τους πόλη και συζητούν γι' αυτήν, αλλά:

«Δεν μιλούσαμε πια για την επιστροφή. Να γυρίσουμε ποτέ; Η Σαλονίκη, η δική μας Σαλονίκη, η πόλη με τους γεμάτους κόσμο δρόμους, τα θορυβώδη καφέ και τα παζάρια, η πόλη με τα στριφογυριστά καλντερίμια που ανηφορίζαν στις κοιμισμένες πλατείες, όπου έριχναν τη σκιά τους σεβάσιμες σικομουριές, κι όπου ο παππούς κι εγώ καθόμασταν για καφέ στους περιπάτους που κάναμε το απόγευμα του Σαββάτου, η πόλη με τα παλιά άσπρα σπίτια που τα καφασωτά παράθυρά τους εξέταζαν σιωπηλά τον περαστικό, η πόλη της παιδικής μου ηλικίας, δεν υπήρχε πια. Για μιαν ακόμη φορά, η καταστρεπτική μοίρα, που αιώνες κινηγούσε την πρωτεύουσα της Μακεδονίας, είχε ξανακτυπήσει. Η φωτιά που άρχισε σε μια από τις γειτονιές της που βρισκόταν μακριά από τον κόλπο, ένα απόγευμα του Αυγούστου του 1917, έγινε γρήγορα μια τεράστια πυρκαγιά που, σε λιγότερο από είκοσι τέσσερις ώρες, μετέτρεψε κάθε κτίριο δυτικά του Λευκού Πύργου σε μαύρα ερείπια και καπνισμένα ξύλα. Η Καμπάνια δεν είχε πάθει τίποτα και το σπίτι μας με τον εγκαταλειμμένο πια κήπο ήταν ακόμα εκεί. Αλλά θα νιώθαμε ξένοι στο ίδιο μας το σπίτι· τι δεσμοί είχαν πια απομείνει;

[...] Το Στρέσοβο δεν ήταν πια δικό μας. Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία εγκαταστάθηκαν εκεί στο τέλος των Βαλκανικών πολέμων. Μόνο δύο χρόνια πριν ξεσπάσει ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, η ελληνική κυβέρνηση κατέθεσε πάνω από ένα εκατομμύριο δραχμές σε μια τράπεζα της Σαλονίκης για λογαριασμό του πατέρα μου ως αποζημίωση για το κτήμα μας. Καθώς τα χρήματα δεν μπορούσαν να εξαχθούν, λόγω των νόμων που απαγόρευαν την εξαγωγή του χρυσού, και καθώς κανείς μας δεν ήθελε να επιστρέψει, δεν πήραμε στα σοβαρά αυτή τη σημαντική περιουσία.

Λίγες βδομάδες πριν μπουν οι Γερμανοί στη Σαλονίκη, ο πατέρας μου θυμήθηκε τα χρήματα αυτά κι έστειλε μια εν λεικώ επιταγή σ' ένα φίλο, ζητώντας να μοιραστούν εξίσου ανάμεσα σ' αυτούς που δεν είχαν αρκετά χρήματα για να δρατετεύσουν από την επερχόμενη συμφορά. Ακόμα αναρωτιόμαστε αν έφτασε εκεί πριν τους ναζί.

Όταν οι μάχες στην Ευρώπη τελείωσαν, όταν επιτέλους τα όπλα σίγησαν και η κουρτίνα της μυστικότητας που κάλυπτε την Ευρώπη σπρώχθηκε, όλοι μας οι φόβοι επαληθεύτηκαν, αλίμονο!

Από τους σαράντα χιλιάδες Ισπανοεβραίους που ζούσαν στη Σαλονίκη στις αρχές του πολέμου δεν απέμειναν παρά καμιά διακοσαριά. Από τα ξαδέλφια μου στο Παρίσι, τους συγγενείς μου στο Μιλάνο, τους πολλούς φίλους των πρώτων παιδικών μου χρόνων, μόνο δύο ακούστηκαν. Αυτοί μόνον απέμειναν να διηγηθούν την ιστορία της απίστευτης εγκληματικότητας, της αφάνταστης βαρβαρότητας που εξελίχθηκε στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως».